

ALEVÎ-BEKTÂŞÎ GELENEĞİNDE KUR'AN TASAVVURU

Osman EĞRİ*

ABSTRACT

The Holy Quran is the basic source of Alaouite-Bektashi tradition such as whole sufistic schools. Historical persons which has shaped the tradition had emphasized to believe the Quran like other three holy books. Hadji Bektash Veli and other Bektashi older persons while denouncing four doors forty place and basic principles of tariqat had referenced the Holy Quran. In basic Alaouite-Bektashi sources like *Buyruk* and *Erkânâme* it is wanted from spiritual guides which owner of spiritual authority to know Quran. Quran is on the center of the such practices from clothes which dervishes wear to bringing down from dâr.

GİRİŞ

İslâm'ın özgün, tasavvufî bir yorumu olan Alevilik-Bektâşilik, gelenekselleşme sürecinde İslâm'ın temel kaynaklarından ilhâm almıştır. Hacı Bektâş Velî, Abdal Mûsâ, Kaygusuz Abdal ve Veli Baba gibi Alevî-Bektâşî geleneğinin şekillenmesine öncülük eden manevî otorite sahibi şahsiyetler, İslâm'ın temel prensiplerini, tasavvufî mahiyeti olan herhangi bir kavram, sembol, âdâb ve erkânı tanımlarken öncelikle Kur'an âyetlerinden ve Hazret-i Peygamber'in hadislerinden istifade etmişlerdir. Bu yöntemin uygulanmasında hiç kuşkusuz Hazret-i Peygamber'den rivâyet edilen; "*Size, uyduğunuz takdirde benden sonra asla sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum. Kur'an-ı Kerim ve Ehl-i Beyt'im. Bu iki şey, cennette Kevser havuzunun başında bana gelip (hakkınızda bilgi verinceye kadar) birbirlerinden ayrılmayacaklardır*"¹ hadisinin etkisi büyük olmuştur. Nitekim bu hadisin verdiği mesajı doğrularcasına, Ehl-i Beyt olarak sayılan beş ismin Hazret-i Peygamber'den sonra ikincisi olan Hazret-i Ali², sahâbe arasında Kur'an-ı Kerim'e yakınlığı, bağlılığı ve Kur'an'a

* Doç. Dr., Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Tirmizî, Menâkıb, 77, 3790.

2 Ehl-i Beyt, Peygamber Efendimiz Hazret-i Muhammed'in ailesidir. "Ey Peygamber'in Ehl-i Beyt'i Şüphesiz Allah, sizden kusûru giderip, tertemiz yapmak ister" Ahzâb, 33/33. âyeti nâzil olduğunda, ashâbın Peygamber Efendimiz'e Ehl-i Beyt'in kim olduğunu sormaları üzerine, Allah Rasûlü Hazret-i Ali, Hazret-i Fâtuma, Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin'i yanına çağırarak, abasının altına almış ve onların Ehl-i Beyt'i olduğunu ifade etmiştir. Bu olay nedeniyle Ehl-i Beyt, "Âl-i Abâ, Hamse-i Âl-i Abâ" olarak da isimlendirilmektedir. Kültürümüzde ise Âl-i Abâ, "beş esmâ" şeklinde telaffuz edilmiştir.

yaptığı hizmetlerle öne çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'i, Hazret-i Peygamber hayatta iken ezberleyen Hazret-i Ali, âyetlerin ne zaman, nerede nâzil olduğunu bilen az sayıdaki sahâbiden biridir.³ Sûrelerin nüzul (iniş) sırasına göre tertibi Hazret-i Ali'den rivâyet edilmiştir. Güzel Kur'an okuyan Hazret-i Ali'den pek çok tâbîi Kur'an okumayı öğrenmiştir. Hazret-i Ali'nin Kur'an'a olan yakınlığı, Alevî-Bektâşî geleneğindeki Kur'an algılamasını da önemli ölçüde etkilemiştir. Hazret-i Ali'yi seven ve onun yolunu süren Alevî meşrep insanlarımız Ehl-i Beyt sevgisi ile Kur'an sevgisini birbirinden ayırmamışlardır.

Bu noktada Hazret-i Ali'nin Kur'an'a bakışımı tespit etmek, Alevî-Bektâşî geleneğindeki Kur'an algılamasını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Çünkü örnek alınan ve yolun menşei (kaynağı) kabul edilen Hazret-i Ali, gerek sözleri ve gerekse yaşantısıyla kendisinden sonra gelen yol ehlini etkilemiştir. Onun Kur'an hakkındaki şu sözleri zihnindeki Kur'an tasavvurunu gözler önüne sermektedir: "Kur'an, öğüdünde aldatmayan, yol göstermede insanı azdırmayan, söyleyişte yalan söylemeyen bir öğütçüdür. Kur'an'la oturup kalkan, doğrulukla oturup kalkar. Bilin ki; hiç kimseye Kur'an'dan sonra bir ihtiyaç, bir yoksulluk gelip çatmaz. Dertlerinize onunla şifâ dileyin. Güçlükleriniz için onunla yardım isteyin. Allah'tan dileklerinizi onunla dileyin."⁴, "Kur'an'ı öğrenin. O, sözlerin en güzelidir. Hükümlerini belleyin. Çünkü bu belleyiş, gönüllerin ilkbahâridir. O'nu güzel bir tarzda okuyun. Bu okuyuş, haberlerin en güzelini okumaktır."⁵ Yukarıdaki ifadeler Kur'an'ın İslâm'ın kutsal kitabı olduğu gerçeğini dile getirmekle kalmayıp, onun inananlara yol gösterici bir rehber olduğunu da açık bir şekilde vurgulamaktadır. Hazret-i Ali, bir hutbe sırasında sarf ettiği bu sözleriyle sadece Kur'an hakkında bilgi vermekle yetinmeyerek, onun öğrenilmesini de istemektedir. Bektâşî büyüklerinin eserlerinde Kur'an'ı merkeze almaları, dervişlere onu öğrenmeyi, okumayı, dinlemeyi, emir ve nehiyleri doğrultusunda yaşamayı tavsiye etmeleri, Hazret-i Ali'nin yukarıdaki sözlerinin etkili olduğunu göstermektedir.

Hazret-i Ali'nin, yaşadığı dönemde söylediği rivâyet edilen ve *Nehc'ü'l-Belâğâ*'da yer alan bu sözleri okunduğunda, ister istemez şu sorular akla gel-

3 15. yüzyılda Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi tarafından kaleme alınan ve günümüze kadar Anadolu Alevîlerinin okuyageldikleri *Şerhu Hutbeti'l-Beyân* adlı eserde Hazret-i Ali'nin dilinden Kur'an bilgisi şöyle nakledilmektedir: "Kur'an'dan bana ne kadar dilersenüz suâl idün; zira Kur'an'da hangi âyet gece indi ve hangi âyet gündüz indi ve hangisi dağda indi, hangisi düz yirde indi ben bilürem." Bkz. *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, (haz: Saffet Sarıkaya), Isparta 2004, 8; Eserde Hazret-i Ali hangi konuda kaç âyetin indiğini de ifade etmektedir: "Altı bin altı yüz altmış altı âyetin iki yüz âyeti zekât hakkında indi. Yüz âyet sadaka hakkında indi..." Bkz. *Şerhu Hutbe*, 9.

4 *İmam Ali Buyruğu (Nehc'ü'l-Belâğâ)*, (haz. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1972, 54.

5 *İmam Ali Buyruğu*, 111.

mektedir: “Acaba Hazret-i Ali'nin Kur'an hakkındaki bu yaklaşımı, bakışı, duruşu Anadolu Aleviliğine ne kadar yansımıştır? Anadolu'da yaşanan Alevî-Bektâşî geleneğinde de Kur'an'a Hazret-i Ali'nin baktığı gibi mi bakılmıştır?” Bu sorulara cevap verebilmek için Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi tarafından 15. yüzyılda yazılan ve Anadolu Alevîleri tarafından benimsenerek okunan ve Hazret-i Ali'nin hutbelerinde söylediği sözlerin yorumlandığı *Şerhu Hutbeti'l-Beyân* isimli esere bakmak isabetli olacaktır. Şâh-ı velâyetin Kur'an hakkındaki sözleri *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*'a şöyle yansımıştır: “Pes Kur'an Kelâmullah'dur ve huccet-i Muhammed Rasûlillâh'dur ve mu'cize-i enbiyâullahdur ve mürşid-i evliyâullahdur, beyân-ı ma'rifetdür ve kânûn-ı hikmetdür ve hüccet-ü da'vetdür ve fermânda ta'atdür ve okuyanlara rahmetdür ve işidenlere beşâretdür.”⁶ Bu ifadelerde de hiçbir yoruma ihtiyaç duyulmayacak bir şekilde Kur'an'ın Allah kelâmı ve Hazret-i Muhammed'in de Allâh'ın rasûlü olduğunun delili olduğu vurgulanmaktadır. Kur'an'ın “evliyâların mürşidi ve ma'rifetin beyânı olduğu” ifadeleri ise Anadolu'daki dört kapı kırk makâma dayalı tasavvuf anlayışının bir tezâhürü olarak değerlendirilebilir.

Hazret-i Ali ve Kur'an, Ehl-i Beyt ve Kur'an ilişkilendirmesi, Anadolu'daki dinî/tasavvufî ve sosyo-kültürel hayâtı derinden etkilemiştir. Bu etkilenmede hiç kuşkusuz Kur'an'ın vahiy olduğuna inanılan bir kitap olmasının ötesinde, okunarak örnek alınması gereken bir rehber olduğunun kabul edilmesinin de tesiri büyüktür. Anadolu bozkırında yaşayan pîr ve mürşidler, âşık ve dervişler Kur'an sevgisi ve bağlılığını sadece gönüllerinde yaşatmakla kalmamışlardır. Onlar aynı zamanda Kur'an'ı okumayı, onu anlamayı ve Kur'an'ın öngördüğü gibi yaşamayı öğreten Hak dostları olmuşlardır. Anadolu tarihinin şekillenmesinde çok önemli bir rûh aksiyonu olan bu realiteyi kavrayabilmek için de yine Hazret-i Ali'nin, bir hutbesinde mü'minlere Kur'an okumayı öğrenmelerini tavsiye ettiği şu sözlerine kulak vermek isabetli olacaktır: “Gel, Kur'an-ı Kerîm'i okumaya gayret sarf et! Hükümleriyle amel eden ve okunuşuna özel bir itina göstererek ona saygı duyan kâmil insanlar içinde yaşa! Kur'an-ı Kerîm'i güzel bir ahenk ve sesle okuyup, anlamı üzerinde düşünmek, büyük bir mutluluk vesilesidir. Kur'an'ı derin bir heyecan ve kendinden geçercesine okuyarak Allah'a yakın olmak isteyenler, bu arzularına kavuşurlar.”⁷ Kur'an-ı Kerîm'i okuduğunda, korku ve azâb bildiren âyetlerle karşılaşsan, durakla. Büyük bir ta'zim ile gözlerinden yaşlar akıtarak ve anlamlarını derin derin düşünerek oku. Duraklama esnasında, ya dil veya kalp ile münâcâtta bulun: ‘Ya Rabbi! Sen dilersen adâletinle kabahat işleyenleri cezâlandırırsın, fakat beni o

6 Bkz. *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, 73.

7 *Hazreti Ali Divanı*, (çev.: Müstakîmzâde Süleyman Efendi), İstanbul 1981, ss.52-53.

zümreden eyleme' de! Ben her hata ve kusurumu kabul edip senin dergâhına geldim. Çünkü ayıpları örten ve kusurları affeden ancak Sen'sin. Kabahatli olanların, Sen'in kapından başka gidecek yerleri yoktur. Kur'an'ı okurken, hoş giden ve Cennet'teki dereceleri bildiren âyetlerle karşılaşsın. Samîmî bir kalb ile, içten âh ve enîn ederek Allah'a yaklaşmış kimseler gibi, sen de Cennet'i iste. Mutluluk, ancak münâcâtla elde edilir."⁸ Bu satırlarda Kur'an okuyan bir Hak âşığının yaşadığı metafizik gerilim ve rûhânî zevk resmedilmektedir. Kur'an okumaya davet edilen canlar, tefekkür etmeleri gereken düşünceler ve hissetmeleri muhtemel duygular konusunda eğitilmektedir.

Hazret-i Ali'nin yukarıda adeta tablolastırdığı ve Kur'an'ın okunuşu sırasında beynin, kalbin, gönlün, gözün ve rûhun hâlini, vaziyetini anlattığı bu satırlar, yazılı Alevî-Bektâşî kaynaklarına Anadolu'nun dil ve üslûbuyla yansımıştır. Anadolu insanı, Hazret-i Ali'nin Kur'an okurken içerisine girdiği rûh ve gönül dünyasını, kendi rûhunun nağmeleri ve kendi kültür atlasının kelimeleriyle ifade etmiştir. 16. yüzyıl Alevî-Bektâşî yazılı kaynaklarından olan ve bir Bektâşî dervişi olan Cabbâr Kulu tarafından kaleme alındığı kabul edilen *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda dervişlerin halvette, sohbette ve celvette (günlük hayatta) uymaları gereken âdâb ve erkân söz konusu edilirken, Hazret-i Ali'nin dilinden Kur'an dinleme âdâbı bedensel ve ruhsal boyutta şöyle ele alınmaktadır: "Dizimi çökerim, başımı aşağı iderem, cân kulağın[i] tutaram, cân gözünü açaram, ayruk dinlemeye meşgûl oluram... Hak kelâmın birin[i] işiden sonra, a'zâm bu mertebeye varur ki, bir kabın içine bir kurşunu koysan, ol kabun altından âteş itsen, kurşun nice eriyüp, revân olursa benüm a'zâm da öyle revân olur."⁹ *Nehcül-Belâğâ* veya *Hazret-i Ali Divânı*'ndaki ifadeler, yukarıdaki satırlarda başka bir kalıba girmiştir. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda daha tasavvufî, daha ezoterik tecrübeler söz konusu edilmektedir. Rûh ve kalbin yerini "cân kulağı" ile "cân gözü" almış, Kur'an'ın etkisinde kalan vücûdun organları kendilerinden geçmişlerdir. Eserin bir başka yerinde ise, Hazret-i Ali Selmân-ı Fârisî'ye hangi durumlarda susmanın hayırlı olduğunu anlatırken, Kur'an okunduğunda hemen oturup dinlemesini, Kur'an-ı Azîm'i dinlemenin hayırlı bir amel olduğunu söylemektedir.¹⁰

8 *Hazreti Ali Divanı*, 54-55.

9 Bkz. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu (Yazma Eser)*, Eyüp Öztürk (Dede) Özel Kütüphanesi, H. 1165.. vr. 65a; *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*'da Hazret-i Ali'den Kur'an dinlemenin faydaları hakkında şu ifadeler nakledilmektedir: "Kur'an dinlemekten daha hayırlı bir amel yoktur. Kıssa istersen onda. Cehennem azâbı ve Cennet nimetleri onda. Eğer Allâh'ı ve meleklerini tanımak, öğrenmek istersen onda...Kur'an bütün ilimlerin aslı ve bütün kitapların başıdır. Bilinmiş ve bilinecek, yaş ve kuru ne varsa Kur'an'dadır." Bkz. *Şerhu Hutbe*, 74-75.

10 Bkz. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, vr. 64b.

Hünkâr Hacı Bektâş Veli, Sulucakarahöyük'te kurduğu dergâhında “in-san-ı kâmil”ler yetiştirmiş, kendisinden sonraki kuşaklara da yazdığı eserlerini bırakarak insan-ı kâmillerin nasıl yetiştirileceğini öğretmiştir. Yedinci imâm olan Mûsâ Ka'zım soyundan geldiği rivâyet edilen Hacı Bektâş Veli'nin insan-ı kâmil tasarımı, şüphesiz cediti Hazret-i Muhammed ve Hazret-i Ali'nin bıraktığı manevî mîrâs belirleyici olmuştur. Bu nedenle kâmil/ideal insan yetiştirme projesinin temelinde Hazret-i Ali'nin düşünceleri bulunmaktadır. Hazret-i Ali'ye, Allâh'a karşı gelmekten sakınanların (insan-ı kâmillerin) ahlâkı sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Sözleri doğrudur. Gözlerini, Allah'ın haram ettiğiinden çevirirler. Kulaklarını, onlara fayda verecek bilgiye verirler. Hilimlerini, ilme karıştırmışlardır. Dertlerinin devâsını, Kur'an'da bulurlar. Yumuşak huyludurlar. İmanda şüphesizdirler. Helâl rızık elde etmeye çalışırlar. Yedikleri az bir şeydir. Öfkelerini yenmişlerdir. Kendilerine zulmedenî bağışlarlar. Darlıkta sabreder, genişlikte şükrederler. İnsanlar, onlardan dolayı rahattırlar.”¹¹ Hazret-i Ali'nin Allâh'a karşı gelmekten sakınanların ahlâkını tarif ettiği bu ifadelerin benzerlerini Hacı Bektâş Veli'nin eserlerinde de bulmak mümkündür. Ona göre de dertlerin devâsı Kur'an'dır. Kur'an Hakk'ın kutlu fermânı; gönüllerin dermânıdır. İnsanlara kemâlin ve manevî terakkînin yolunu gösteren kılavuzdur. Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*'inde Hacc'ın rûkûnlerini sembolik bir dille açıklarken, Kur'an'ın mü'minlere kılavuz olduğu fikrini şöyle dile getirmektedir: “Şimdi, mü'minin gönlü Kâ'be'ye benzer. Kâ'be'ye giden ayağıyla yürür, ama gönül isteyen, yüzü üzere varması gerek. Onun için, âşıklar yüzlerini yere sürerler. Kâ'be'ye gidene kılavuz gerekir. Gönle, Kur'an kılavuzdur”¹²

Alevî-Bektâşî geleneğinde, diğer tarikatlarda da olduğu gibi tâlib ve dervişlere Allâh'a ulaşmanın yolları öğretilmeye çalışılmıştır. Bu yol, Hazret-i Ali vâsıtasıyla Hazret-i Peygamber'e dayandırılan “velâyet” yoludur. Hacı Bektâş Veli'nin formüle ettiği ve dervişlerine öğrettiği dört kapı kırk makâm da, Hakk'a ulaşma yolunun tarifinden başka bir şey değildir. Şeriat, tarikat, ma'rifet ve hakikat kapılarından geçerek; nefsini eğitmeyi, kalbini temizlemeyi ve rûhunu yüceltmeyi öğrenen dervişler “kesret”ten (çokluktan) “vahdet”e (birliğe) doğru yelken açmışlardır. Dört kapıya ait kırk makâmın 39. su “münâcât”tır.¹³ Bu makâm, ma'rifet kapısında derin bir Allah bilgisine sahip olan dervişlerin Allâh'a duâ ve yakarıştta bulunmaları makâmıdır. Hazret-i Ali'nin yukarıdaki Kur'an'ın nasıl okunması gerektiği ile ilgili tavsiyeleri dikkate alın-

11 *İmam Ali Buyruğu (Nehcü'l-Belâğa)*, ss.141-142.

12 Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, (haz: Esad Coşan), Ankara 1996, 40.

13 Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 18.

dığında, münâcât makâmına Kur'an'ın kılavuzluğunda ulaşılabilceği sonucunu çıkartmak mümkündür. Kur'an'ın rehberliğinde varılacak makâm; "ölmeden önce ölmek, Hakk'ın Cemâl'ini görmek" anlamına gelen "vuslat"tır.¹⁴ Hacı Bektâş Velî'nin, kırk makâmı açıklarken sürekli Kur'an âyetlerine başvurması, Kur'an'ın kılavuzluğuna duyduğu imân ve güvenin bir göstergesidir.

1. Alevî-Bektâşî Büyüklerinin Vahiy ve Kur'an Tasavvuru

Alevî-Bektâşî geleneğinde Kur'an tasavvurunun nasıl olduğunu kavrayabilmek için öncelikle Alevî-Bektâşî büyüklerinin Kur'an'a nasıl baktıklarını bilmek önemli görünmektedir. Bir başka önemli husus da, Bektâşî büyüklerinin vahiy konusunda ne düşündükleridir. Çünkü "Kur'an'ın Allah tarafından Hazret-i Peygamber'e indirilen bir kitap olduğuna" dair bir inancın var olabilmesi için, öncelikle Allâh'ın Peygamberlere vahiy gönderdiğine inanılması gerekmektedir.

Bektâşilikte, Hazret-i Peygamber'e ve diğer peygamberlere vahy gelmesi hüsusunda herhangi bir şüpheye yer yoktur. Bektâşî büyükleri, eserlerinde Hazret-i Peygamber'in vahiy gelen bir Peygamber olduğunu işlemişlerdir. Vîrânî Baba, *İlm-i Câvidân* adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir: "*Bilgil kim, Rasûl-ü Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem, hevâ-yı nefis ile asla söz söylememiştir. İllâ vahy-i Hüdâ ile söylerdi.*"¹⁵ Baba, bu düşüncesine delil olarak da Necm Suresi 3 ve 4. âyetleri¹⁶ göstermektedir. Aslında Baba'nın ifadeleri âyetin meâlinden başka bir şey değildir.

Vîrânî Baba gibi yedi büyük Alevî-Bektâşî âşığından birisi olan Yemîni'nin de Hazret-i Peygamber'e Cebrâil'in vahiy getirmesi konusundaki görüşü nettir:

*Meğer Cebrâil ol dem hâzır oldu,
Ki Hakk'dan Ahmed'e vahy geldi.*

*Eriştirdi Rasûl'e Hak selâmın,
Ne emrolduysa arz etti tamâmın.*¹⁷

Bir Bektâşî âşığı olan Muhyiddin Abdal ise, diğer üç kitapla birlikte Kur'an'a olan inancını şöyle dile getirmektedir:

14 Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*, 18.

15 Bkz. *İlm-i Câvidân, Vîrânî Baba Risâlesi (Yazma Eser)*, Turan Saltık (Dede) Özel Kütüphanesi, H. 1290, vr. 30a-30b.

16 "O, kendiliğinden konuşmamaktadır. Onun konuşması ancak, bildirilen bir vahy ile dir." Necm, 53/3-4.

17 İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, II, 54.

*Tevrât'ı, Zebûr'u, hem de İncil'i,
Muhammed katında Furkân'ı buldum.*

*Dilberim meğer ki yüzü mushafımış,
Yazılmış hattında Kur'an'ı buldum.*¹⁸

Hacı Bektâş Velî'nin çağdaşı olup, Kırşehir'de yaşayan ve fikirleri itibarıyla da Hünkâr'a önemli benzerlikler taşıyan Âşık Paşa-yı Velî, *Garibnâme*'sinde Peygamber'lerin görevlerini şöyle açıklamaktadır: Onlar, kendilerine kitap verilerek, iyilikleri insanlara anlatır, öğretirler. İnsanları Hakk'a davet ederler. Onlara Allah'tan risâlet gelmiştir. Cebrâil vasıtasıyla kendilerine vahyolu namı halka ulaştırırlar.¹⁹ Hakk'ın mesajını halka bildirirler.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, Alevî-Bektâşî büyüklerinin genel olarak Peygamberlere ve özelde de Hazret-i Peygamber'e vahyedilmesi konusundaki görüşleri nettir: "Allah, tarih boyunca murâd-ı İlâhîsini peygamberleri aracılığıyla insanlara bildirmiştir."

Hacı Bektâş Velî, Kur'an tasavvurunu Allah-insan, Hakk-halk münasebeti açısından dile getirmiştir. Ona göre; "Kur'an; âşıktan (Allah'tan) mâşûka (insana) bir mektuptur.²⁰ Ona göre; kendisini Kur'an'a layık hale getirmeyen, onunla aydınlanmayan, onun rahmetini ve izzetini kazanmayan kişi kör olmuştur. O kimse karanlıkta kalmış sayılır. Her kim onu okur, duyar ve unutursa, onunla amel etmezse, yüce Allâh'ın şu buyruğundan kurtulamayacaktır: "*Benim kitabımdan yüz çeviren kişinin dar bir geçimi olur ve kıyamet günü de onu kör olarak haşrederiz.*" (20/124-126) Kör olarak haşredilen insan; "*Allâh'ım! Beni neden kör olarak haşrettin, oysa ki ben görüyordum*" deyince, Allâhu Teâlâ şöyle buyurur: "*Bizim âyetlerimiz sana geldiğinde sen onları unuttun, şimdi de biz seni unuttuk*".²¹ Genel olarak tasavvufta ve özel olarak da Alevî-Bektâşî geleneğinde, Hakk'ın Cemâl'ine, didârına ermek bir amaç olarak gözetilmiştir. Hacı Bektâş Velî, yukarıdaki sözlerinde Hakk'ın Cemâl'ini görmek isteyip de, kelâmını, Kur'an'ını görmeyenleri hedef almış görünmektedir. Hünkâr kalp ve gönül gözünü sonuna kadar Kur'an'ın ışığına açarak, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*²² isimli eserinde sûrelerin başında yer alan *Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm*'in geniş bir tefsîrini yapmış, sadece varlı-

18 İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara 1995, II, 111.

19 Âşık Paşa-yı Velî, *Garibnâme*, (haz. Bedri Noyan), Ankara 1998, 306.

20 Hacı Bektâş Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, (çev: Davut Duman), 20.

21 Bkz. Hacı Bektâş Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye*, ss.21-22.

22 Bkz. Hacı Bektâş Velî, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele (Yazma Eser)*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, H. 1423, No: 3536.

ğından haberdar olduğumuz *Fâtiha Suresi Tefsir*²³ adlı eserinde de Kur'an'ın ilk Suresini yorumlamıştır. Hacı Bektâş Velî'nin bütün eserlerinin merkezinde Hakk'ın kelâmı bulunmaktadır.

Alevî-Bektâşî büyükleri âyete, Kur'an'a inanmayanların dünya ve âhirette hangi cezâlara maruz kalacaklarını da haber vermişlerdir. Hacı Bektâş Velî'nin halifelerinden Veli Baba, A'râf Suresi 40. âyeti²⁴ yorumlayarak, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara göklerin kapısının açılmayacağını; onların Cennet'e giremeyeceklerini ifade etmektedir. Onların Cennet'e girmelerinin "devenin iğne deliğinden geçebilmesi" kadar imkânsız olduğunu belirten Baba, bunun sebebinin onların enbiyâ ve evliyâyı tasdik etmemeleriyle açıklamaktadır.²⁵

Alevî-Bektâşî büyükleri, eserlerinde Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğunu da anlatmaya, açıklamaya gayret etmişlerdir. Bu gayretin nedenini tâlibleri, derişleri, âşık ve sâdıkları Kur'an'ın aydınlık iklimine yaklaştırma isteği ile açıklamak mümkündür. Virânî Baba, *İlm-i Câvidân* adlı eserinde; "*Bu, doruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren kitaptır*"²⁶ âyetini naklederek, Kur'an'ın içinde şüphe olmadığını ve doğru yolu gösterdiğini ifade etmektedir. Ona göre bu doğru yol; Fâtiha Suresi'nde geçen "sı-rât-ı müstakîm"dir.²⁷ Eserinin pek çok yerinde Kur'an âyetlerine atıf yapan Virânî Baba, birkaç yerde de Fâtiha Suresi'nin tefsirini yapmaktadır.²⁸ *İlm-i Câvidân*'da asıl dikkatleri çeken husus ise, Kur'an-ı Kerim'in içerisinde yer alan ve Kur'an'ı nitelendiren âyetlerin hemen hepsinin esere alınmış olmasıdır. Aşağıdaki âyetleri okuyan tâlib ve derişlerin zihin ve gönüllerinde, Kur'an'a dair bir anlam bütünlüğünün oluşması çok kolay görünmektedir:

*İşte bunlar hikmetli Kitâb'ın âyetleridir.*²⁹

*Bunlar, gerçeği açıklayan Kitâb'ın âyetleridir.*³⁰

*Ey Muhammed! Bu, Allâh'ın izniyle, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz Kitâb'dır.*³¹

23 Fuat Köprülü, Baha Said Bey'in kendisine, yanan Tire Kütüphanesi'nde Hacı Bektâş Velî'ye ait bir *Fâtiha Suresi Tefsiri* olduğunu söylediğini nakletmektedir. Bkz. "Bektaşiliğin Menşe'leri", *Türk Yurdu*, cilt : II, sayı 8, yıl: 1925, ss. 165-176.

24 "Doğrusu âyetlerimizi yalan sayıp, onlara karşı büyüklük taslayanlara, göğün kapıları açılmaz; deve iğne deliğinden geçmedikçe Cennet'e de giremezler. Suçluları böyle cezâlandırırız." A'râf, 7/40.

25 *Veli Baba Menâkıbnâmesi*, (haz. Bedri Noyan), İstanbul 1995, 253, 254.

26 Bakara 2/2.

27 *İlm-i Câvidân*, vr. 12b.

28 Bkz. *İlm-i Câvidân*, vr. 22a-22b.

29 Yûnus, 10/1.

30 Yûsuf, 12/1.

31 İbrâhîm, 14/1.

*Bunlar, Kitâb'ın ve apaçık olan Kur'an'ın âyetleridir.*³²

*Ey Muhammed! Kur'an'ı sana, sıkıntıya düşesin diye değil, ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt ve yeri ve yüce gökleri yaratanın katından bir Kitâb olarak indirdik.*³³

*Bunlar, Kur'an'ın, Kitâb-ı Mübîn'in âyetleridir.*³⁴

*Bunlar, iyi davranan kimseler için rahmet ve doğru yol rehberi olan hikmetli Kitâb'ın âyetleridir.*³⁵

*Şüphesiz götürmeyen Kitâb, âlemlerin Rabb'inin indirdiğidir.*³⁶

*Ey Muhammed! Kur'an-ı Hakîm'e and olsun ki, sen doğru yol üzere gönderilmiş Peygamberlerdensin.*³⁷

*Öğüt veren Kur'an'a and olsun ki, inkâr edenler gurur ve ayrılık içindedirler.*³⁸

*Bu Kitâb, merhamet eden, merhametli olan Allah katından indirilmiştir.*³⁹

*Ey Muhammed! Güçlü olan, Hakîm olan Allah, sana da senden öncekilere de şöylece vahyeder.*⁴⁰

*Apaçık Kitâb'a and olsun ki, akledesiniz diye Kur'an'ı, Arapça okunan bir Kitâb kılmışsınız.*⁴¹

*Allah, dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ana Kitâb, O'nun katındadır.*⁴²

*Apaçık olan Kitâb'a and olsun ki, Biz onu, kutlu bir gecede indirdik.*⁴³

*Kitâb'ın indirilmesi, güçlü ve Hakîm olan Allâh'ın katındadır.*⁴⁴

*Şanlı Kur'an'a and olsun ki...*⁴⁵

*Kalem ve onunla yazılanlara and olsun ki...*⁴⁶

Âyetlerin metin ve anlamlarını eserine alan Baba'nın, okuyucuların zihninde Kur'an hakkında kesin bir kanaat oluşturmak istediği görülmektedir. Ayrıca bu metinden ve *İlm-i Câvidân*'ın genelinden anlaşılmaktadır ki, Virânî Baba bir Bektâşî büyüğü olarak hafızlık derecesinde Kur'an'ı bilmektedir. Çünkü herhangi bir konuya açıklık getirirken, muhtelif sûrelerden muhtelif âyetleri delil gösterebilmektedir.

32 Hicr, 15/1.

33 Ta hâ, 20/1-5.

34 Neml, 27/1.

35 Lokmân, 31/1-3.

36 Secde, 32/1-2.

37 Yâ Sin, 36/1-4.

38 Sâd, 38/1-2.

39 Fussilet, 41/1-2.

40 Şûrâ, 42/1-3.

41 Zuhruf, 43/1-3.

42 Ra'd, 13/39.

43 Duhân, 44/1-3.

44 Câsiye, 45/1-2.

45 Kâf, 50/1.

46 Kalem, 68/1; Bkz. *İlm-i Câvidân*, vr. 22a-22b.

Alevî-Bektâşî büyükleri, zaman zaman Kur'an'ın muhtevâsı, âyet ve sûre sayısı hakkında da bilgi vermişlerdir. Virânî Baba, *İlm-i Câvidân*'da Kur'an'ı yarı manzûm-yarı mensûr bir dille şöyle tanıtmaktadır: "Fâtiha'dan murâd, ümmü'l-kitâb (kitabın, Kur'an'ın anası)dır. Ümmü'l-kitâbdan murâd, seb'ül-mesânîdir. Seb'ül-mesânîden murâd, yedi âyettir. Yedi âyetten murâd, yedi noktadır. Yedi noktadan murâd, bir eliftir. Bir eliften murâd, mecmû-u kelâmu'llah (Kur'an'ın bütünü)tür. Mecmû-u kelâmu'llahtan murâd, yüz on dört sûredir. Yüz on dört sûreden murâd, altı bin altı yüz altmış altı âyettir ve ondan murâd, on sekiz bin âlemdir. Dahî âlemden murâd, Âdem'dir. Âdem'den murad ise Muhammed, Ali'dir ve onların âl ü evladlarıdır."⁴⁷ Virânî Baba bir taraftan Kur'an'ı tanıtırken, diğer taraftan da bir muhibb-i hânedân-ı Ehl-i Beyt olarak, Kur'an'la Ehl-i Beyt'i bir araya getirmeyi ihmal etmemiştir. Daha önce geçtiği gibi; Kur'an'la Ehl-i Beyt'in birbirinden ayrılmaz iki parça olduğu düşüncesi, Hazret-i Peygamber'in bir hadisine dayandırılmaktadır.

Alevî-Bektâşî büyüklerinin vahiy ve Kur'an tasavvurları konusu işlenirken, bir başka soru daha insan zihnini meşgul etmektedir. "Acaba Anadolu'daki vahiy ve Kur'an tasavvuru göçmen Türklerin anayurdu olan Türkistân'da da kendisine yer bulabilmiş midir?" Bu sorunun akla gelmesinin nedeni, insan zihninin tarihin sürekliliğini yakalama arzusudur. "Anadolu Aleviliği bir çeşit inanç kırılması mıdır? Yoksa Türkistân'daki inanç ve geleneğin Anadolu'daki devamı mıdır?" Bu soruya cevap bulabilmek için, Türkistân'a kısa bir göz atmak yeterli olabilir. Bektâşî dedelerine, babalarına verilen *İcâzetnâme*'lerdeki irşâd şecerelerinde yer alan, seyyid olduğuna inanılan ve Bektâşî geleneğindeki Kur'an tasavvurunu önemli ölçüde etkileyen Pir-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî, Kur'an-ı Kerim'i hikmetlerinin temel referansı olarak göstermektedir. Aşağıdaki satırlarda o, *Divân-ı Hikmet*'in Kur'an'ın yorumu/tefsiri olduğunu ifade etmiştir:

*Minim hikmetlerim fermân-ı Sübhân,
Okup aksang heme mâni-i Kur'an.*⁴⁸

Bu beyitten de anlaşılmalıdır ki; Türkistân'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Balkanlara kadar Hoca Ahmed Yesevî gibi Ehl-i Beyt soyundan gelen târîhî şahsiyetler, çevrelerindeki insanlara kolay ve anlaşılabilir bir üslûpla Kur'an'daki İslâm'ın temel değerlerini anlatmaya, öğretmeye çalışmışlardır. Bir bakıma Kur'an'dan öğrendiklerini, insanlara öğretmeye gayret etmişlerdir. Hacı Bektâş Veli de, Hoca Ahmet Yesevî'nin Kur'an'dan ısı ve ışık alarak

47 *İlm-i Câvidân*, vr. 6a.

48 Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (haz: K. Eraslan), Ankara 1993, 21.

tutuşturduğu hakikat چراغıyla, Anadolu'yu aydınlatan bir Kur'an hizmetkârıdır.

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş Velî'de anlatıldığına göre; Hacı Bektâş Velî, Lokman-ı Perende'nin yanında ders okurken, hocası Lokman-ı Perende bir gün Hünkâr'ın sağında ve solunda iki kişinin oturduğunu görmüş; onlara yaklaştığında ise kaybolmuşlardır. Hacı Bektâş'a onların kim olduğunu sorduğunda o, sağındakinin Hazret-i Muhammed, solundakinin Hazret-i Ali olduğunu, birisinin kendisine Kur'an'ın zâhirini, diğersinin ise bâtınını öğrettiğini ifade etmiştir.⁴⁹ Yine *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş Velî*'ye göre; Hacı Bektâş Velî Bedehşan ilini zapt edince ahâlisi onu başlarına pâdişah yapmak istemiş, o ise bunu reddederek, halka namaz kılmayı ve Kur'an okumayı öğretmiştir.⁵⁰ Hacı Bektâş Velî'nin halifelerinden Abdal Mûsâ'nın dergâhında 13 adet el yazması Kur'an-ı Kerim, 3 adet el yazması En'âm-ı Şerif ve Kur'an'ı öğrenmek ve öğretmek için gerekli olan tecvit kitaplarının bulunması, Kur'an'a gönül veren Hünkâr'ın yolunun öğrencileri tarafından da devam ettirildiğini göstermektedir.⁵¹

Diğer Bektâşî büyüklerine ait *Velâyetnâmeler*'e bakıldığında, onların da tıpkı pîr-i tarikat Hacı Bektâş Velî gibi hâfızlık derecesinde Kur'an'ı bilen ve yeri-zamanı geldiğinde okuyan insanlar olduğu bilgisi karşımıza çıkmaktadır. Meselâ; Balkanların gönül sultanı Demir Baba'nın *Velâyetnâmesi*'nde anlatıldığına göre; Hakk'a yürüyen Mustafa Baba'nın kırkıncıdan sonra Akyazılı ve Demir Baba'lar "hatim" okumaktadırlar.⁵² Demir Baba, Vîrânî Baba'nın isteği üzerine "Fetih Suresi"ni okuyup tefsirini yapacak kadar Kur'an bilgisine sahiptir.⁵³ Hüseyin Baba'nın vefatından sonra da arkasından "Yasîn Suresi"ni okuduğu anlatılmaktadır.⁵⁴ Bütün bu anlatılanlardan Demir Baba'nın Kur'an'ı çok iyi bilen bir Bektâşî büyüğü olduğu anlaşılmaktadır. O Müslüman olmaya davet ettiği Marko ismindeki pehlivana îman telkini yaparken, Kur'an'a da inanması ve uyması gerektiğini vurgulamaktadır: "İmana gell! Müslüman ol! Şefâattan mahrum kalma! Muhammed ümmeti ol! Pâk ol de-

49 *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş Velî*, (haz. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1958, 5; Zâhir ve bâtın kavramları *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda şöyle açıklanmaktadır: "Bu zâhir didiğümüz ma'nâ, kitâbdur. Bâtn didiğümüz, kitâba yazılmışdur, saklıdur. Onu, ehli bilir. Ol ilmi bilmek isteyen, ehlini bulur. Bulmak için velîler, ne zahmet çekmişler. Bâyezîd-i Bestâmî, kırk şeyhe vardı. Vücûdun[ü] islâh idemedi. Ca'fer-i Sâdik'a varmayınca." Bkz. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, vr. 17b.

50 *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş Velî*, 14.

51 Abdal Mûsâ Dergâhı'ndaki kitapların listesi için bkz. Yılmaz Soyzer, "Bilgi Sosyolojisi Açısından Abdal Mûsâ Tekkesi", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Sempozyumu*, Ankara 1999, 304.

52 *Demir Baba Velâyetnâmesi*, (çev. Bedri Noyan), İstanbul 1976, 73.

53 Bkz. *Demir Baba Velâyetnâmesi*, 143.

54 Bkz. *Demir Baba Velâyetnâmesi*, 154.

dik de ol! Evvel Allâh'a, Muhammed'e, andan Kur'an'a îmâna, İslâm'a, dine dizar dil!"⁵⁵ Demir Baba îmânla Kur'an'ı birbirinden ayırmamıştır. Muhatabı olan Marko'ya îmân telkin ederken, Kur'an okumasını ve ona uygun hareket-te bulunmasını da tavsiye etmeyi ihmal etmemiştir.

Bilindiği üzere Bektâşî âdâb ve erkânının anlatıldığı yazılı eserler; *Erkân-nâmeler*'dir. Bu eserler, geleneğin yazılı şahitleri durumundadır. Bu nedenle *Erkân-nâmeler*'de yer alan bilgi ve yorumlar, eserlerin yazıldığı tarihlerdeki yaşanan Bektâşî geleneğini yansıtmaktadır. İmânla Kur'an'ın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu fikri bir *Erkân-nâme*'de analogik bir yöntem kullanılarak şöyle açıklanmaktadır: "İman, bir ağaç gibidir. Kökü, Kur'an'dır. Kabuğu, hayâdır. Gövdesi, şükürdür. Budakları, takvâdır. Yaprakları, tövbedir. Yemişi, inâyetu'llahtır. İmanın manası, Allah ve Rasûlü'ne yakîn elde etmektir. İmanın aslı, kelime-i tevhiddir. İmanın cemi'si, yoldan dikenini kaldırmaktır. Yani, gönülden gill ü gışı atıp onu saf hale getirmektir."⁵⁶ Bu benzetmeye göre; bir ağacın canlılığını muhafaza edebilmesi ve gıdasını topraktan alabilmesi için kökü ne anlam ifade ediyorsa, mü'min kişi için de Kur'an o anlamı ifade etmektedir. Köksüz ağaç nasıl mümkün değilse, Kur'an'sız îmân da mümkün değildir. Âşık Paşa-yı Velî'nin ifadesiyle "Kur'an mü'minlere rahmet ve ulu devlettir. Kur'an sırrını bilen Allah'ın nûruna ulaşır. Allah, nûrunu Kur'an'ın içinde gizlemiştir. Yerde ve gökte Kur'an gibi bir kitap yazabilecek bir varlık yoktur."⁵⁷

Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*'ında İslâm inancını formüle ettiği dört kapı kırk makâmı anlatırken, Kur'an âyetlerini delil göstermektedir. "Yaş ve kuru her şey apaçık bir kitap içindedir"⁵⁸ âyetine dikkat çeken Hünkâr, Allâh'ın helâlden, harâmdan, temizden, pisten ve her çeşit nesneden Kur'an'da bahsettiğini dile getirmektedir.⁵⁹ Hacı Bektâş Velî Allâh'ın kullarına seslenerek, şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Ey ibretli kullarım! Eğer Ben'i dilerseniz yere bakın. Nakışlı yaygıyı nasıl döşediğime bakın. Sonra tezyîn ettiğim göklere bakın. Sırrımı anlamak istiyorsanız meleklerle bakın. Büyüklüğümü görmek istiyorsanız dağlara bakın. Ambarımı görmek istiyorsanız denizlere bakın. Heybetimi görmek istiyorsanız kıyâmete bakın. Nîmetimi görmek istiyorsanız Cennet'ime bakın. Emirlerimi öğrenmek istiyorsanız Kur'an'a bakın. Yaraticılığımı görmek istiyorsanız kullarıma bakın. Şânımı görmek istiyorsanız gök-

55 *Demir Baba Velâyetnâmesi*, 123.

56 Rıfâi Alevî, *Bektâşî Tarikatına Ait Usûl Âdâb Âyinler Mecmuası (Yazma Eser)*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. 1284., vr. 30b.

57 Âşık Paşa-yı Velî, *Garibnâme*, ss.395-397.

58 En'am, 6/59.

59 Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*, 2.

lerin işâretine bakın. Hazînelerimi merâk ediyorsanız evliyâma bakın.”⁶⁰ Veli Baba da, tıpkı mürşidi gibi dört kapının kaynağının Kur'an olduğunu belirtmektedir. Hadis olarak rivâyet ettiği bir benzetme şu şekildedir: “Şeriat, bir ağaçtır. Tarikat onun budaklarıdır. Ma'rifet yapraklarıdır. Hakikat meyvesidir. Kur'an-ı Azîm'üş-Şân, hepsini içine almaktadır.”⁶¹

Yûnus Emre, sahip olduğu Kur'an tasavvurunu nübüvvet (Peygamber) inancının fonksiyonelliği açısından dile getirmektedir. O Muhammed ümmeti olmanın “söz”le değil “öz”le yerine getirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Hazret-i Peygamber'in Allâh'ın elçisi olduğuna ve kendisine vahiy geldiğine inanan derviş, ona indirilen kitabı da okumalıdır:

*Eğer Muhammed'e ümmet olursan,
Dilinde zıkr ile Kur'an gerektir.*⁶²

Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât*'ında Yûnus Emre'nin bu görüşüne kaynaklık ettiğini düşünmemize sebep olabilecek orijinal bir yorum bulunmaktadır. Hacı Bektâş Veli, Kur'an'la birlikte diğer kitaplara inanmayı da tasavvufi açıdan değerlendirmekte ve îmanın ahlâktan (amelden) soyutlanamayacağını ifade etmektedir: “Şimdi senin için, kibir, hased, cimrilik, tamah, öfke, gıybet, kahkaha, şamata ve maskaralıkla doludur. Şimdi azîzim! Hangi kitapta bunlardan birisinin îman ehlinin içinde bulunabileceği buyurulmaktadır? Nerede kaldı Allah'ın kitaplarına ve peygamberlerin tebliğlerine inandığın?”⁶³ Hünkâr'a göre; kitaplara îman, kişinin ahlâkına tesir etmediği sürece bir anlam taşımamaktadır.

Yûnus Emre, Hacı Bektâş Veli'nin uyarılarını nazım diline dökerek formüllendirmiş ve uyarının şiddetini biraz daha artırmıştır. Ona göre; amel etmedikten sonra, Kur'an yüz yıl da okunsa bir anlamı yoktur:

*Okudun idi mushafı,
Ki hil'at gösterir sâfi,
Çünkü amel eylemedin,
Gerekse var yüz yıl oku.*⁶⁴

Yûnus, pek çok defa bu ilim-amel ilişkisine değinmiş, Kur'an'daki emir ve yasaklara, tavsiye edilen ahlâk ve âdâba mutlaka uyulması gerektiği üzerinde durmuştur. Bir başka beytinde de şöyle söylemektedir:

60 Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 42.

61 Veli Baba *Menâkıbnâmesi*, 204.

62 Yûnus Emre *Divânı*, İstanbul, 1954, 243.

63 Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, 9.

64 Yûnus Emre *Divânı*, 146.

*Çün okursun kitâbı tutmak gerek âdâbı,
Ol farîze sende yok öyle tut ki yatarsın.*⁶⁵

Yûnus Emre, eleştirilerinin şiddetini biraz daha artırarak, insanın bu dünyada var olması ile Kur'an'ı bilmesini özdeşleştirmektedir. Ona göre, Kur'an'ı bilmeyen bu dünyaya gelmemiş gibidir:

*Her kim Kur'an bilmedi,
Sanki cihâna gelmedi,
Derdine derman bulmadı,
İşlerine pişmân ola.*⁶⁶

İnançlı bir kimse için en büyük pişmanlık, kabirde ve haşirde yaşanması muhtemel pişmanlıktır. En büyük nimet de, kişinin kabir ve haşirde yüzünün gülmesidir. Bütün duâlarda istenen; "parlayan bir yüzle Cenâb-ı Hakk'ın karşısına çıkabilmek"tir. Bu gerçeği bilen Yûnus Emre, bir başka dörtlüğünde Kur'an okumanın ve Kur'an'da açıklanan harâm ve helâle göre hayatı şekillendirmenin Münker ve Nekir meleklerinin kabirde yapacakları sorgu ve suâli kolaylaştıracağını haber vermektedir:

*Kur'an oku sen ey velî,
Terkeylegil haram mahı,
Münker Nekir'in suâli,
Tâ ki sana âsân ola.*⁶⁷

Alevî-Bektâşî geleneğindeki "âşık"lık, tarihten bugüne varlığını sürdüren önemli bir olgudur. Hakk âşığı şâirler, âşıkların ayırdedici özelliklerinden bahsederek, aşkı sevdirmeye çalışmışlardır. Aşkın ve âşığın mahiyetini açıklayarak, Hakk'a giden yolu kolaylaştırmayı düşünmüş olmalıdırlar. Çünkü sonuçta sevdirmek istenen Allah'tır. Hacı Bektâş Velî'de olduğu gibi Hak aşkı ile birlikte, Hakk'ın kelâmına da vurgu yaparak, âşığı hâmil-i Kur'an haline getirmeye çalışmışlardır. Bu nedenle âşık, öncelikle Mâşûk'u olan Allah'ın Hazret-i Muhammed'e vahyettiği Kur'an'a çok düşkündür. Çünkü Kur'an âşığı olduğu Hakk'ın kelâmıdır. O, Kur'an'ı sadece dinlemekle kalmaz, çok sevdiği Rabb'inin âyetlerini çok okur; canı ve gönlü ile Kur'an'ı sever.⁶⁸ Vaktini onunla geçirir. Çünkü Kur'an, çok sevdiği Rabb'inden, çok sevdiği Habîb'i vâsıtasıyla insanlığa iletilmiştir. Bu duygusal bağın bir sonucu olarak; Bektâşî âşıklarının şiirlerinde, yüzlerce âyete telmih bulunmaktadır. Her bir beyitte bir Kur'an âyetine telmih bulunduğu için, Alevî-Bektâşî geleneğindeki cem

65 Yûnus Emre Divânı, 223.

66 Yûnus Emre Divânı, 96.

67 Yûnus Emre Divânı, 96.

68 Âşığın Kur'an'a bağlılığı konusunda bkz. Âşık Paşa-yı Velî, *Garibnâme*, 153.

erkânında âşığa (zâkire) hitaben; “âşık bir âyet oku da, dinleyelim” denir. Çünkü Hak âşıklarının söylediği her nefes ve deyişte, çeşitli Kur'an âyetlerinin manzûm anlamları bulunmaktadır. Kur'an'ı gece gündüz okuyan Hak âşıklarından birisi olan Seyyid Nizâmoğlu, aşkın sınır tanımayan bir deniz olduğu gerçeğini Kur'an'dan öğrendiğini şöyle ifade etmektedir:

*Bu aşk bir bahr-i ummandır buna hadd ü kenâr olmaz,
Delilim sırr-ı Kur'an'dır bunu bilende âr olmaz.*⁶⁹

Allah sevgisinin kaynağı Kur'an'dır. Bunun sebebi Allâh'ın “doksan dokuz ismi”nin ve bütün yaratılmışlara yönelttiği rahmet, şefkat ve inâyetinin Kur'an'da anlatılıyor olmasıdır. “Allâh'ın rahmetinin her şeyi kuşattığı”⁷⁰ ve “inanınların en çok Allâh'ı sevdikleri”⁷¹ gerçeği, Kur'an'da Allâh'ın dilinden anlatılmaktadır. Bu yüzden Kur'an âşığının Allâh'a olan aşkının delilidir. 19. yüzyıl Bektâşî âşıklarından Âşık Veli, yüreğinde taşıdığı Hak sevgisini dile getirmek amacıyla Fâtîha Suresi'ni nazım diliyle yorumlamış, nefesine konu etmiştir. Onun söylediği mısralarda, Hüdâ'yı bilmenin ve bulmanın kalbe sığmayarak dışarı taşan coşkusu bulunmaktadır:

*El-hamdü lillâh ki bildim Hüdâ'yı,
Rabbü'l-âlemîni sırr-ı gedâyı,
Errrahmâni'r-rahîm buldum Hüdâ'yı,
Mâlikî yevmiddîn olduk âleme.*

*İyyâke na'büdü gözümün nûru,
Ve İyyâke nesta'în virdim ikrârı,
İndine's-sırâtel-müstakîm yârı,
Sırâtellezîne çaldı kaleme.*

*En'amte aleyhim dedim yâ Ali,
Ğayri'l-mağdûbi aleyhim dedim beli,
Veleddâllîn dedik kaldırdık eli,
Gözlerim dost yolun durdum selâma.*⁷²

17. yüzyıl Bektâşî âşıklarından Kul Nesîmî ise, söylediği nefesinde İhlâs Suresi'ni tefsir ederek, Allâh'ın varlığı, birliği, öncesizliği, sonrasızlığı, doğurmadığı ve doğmadığı konularını işlemektedir. Satırlarda Allâh'a duyulan sevgi ve aşkın şiddeti kolayca fark edilebilmektedir:

69 Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, II, 499.

70 A'râf, 7/156.

71 Bakara, 2/165.

72 Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, IV, 166.

*Fazlına bel bağladım yâ vâhid-i ferd-i ehad,
Cümlelerin ma'bûdu sensin dâima hayy-i ebed,*

*Okudun isminde **Bismillâhî'r-rahmânî'r-rahîm,**
Ay sıfâtındır sıfâtın **Kul hüva'llâhü ehad,***

*Evvel âhir "hüve'l-hayyü'llezi"sin "lâ yemût",
Zâhir ü bâtın "hüve'l-bâkisin, **Allâhü's-samed,***

***Lem yelid** zâtın, **velem yüled** sıfâtın vasfıdır,
Lem yekûn zât-ı sıfâtın **lehü küfüven ehad.**⁷³*

Seyyid Nizâmoğlu'nun ifadesiyle Allah aşkı kenarı, kıyısı, köşesi ve bucağı olmayan bir okyanustur. Hakk'ın sözüne (Kur'an'a) ve hak (doğru) söze kulak vermek, kişinin kalbini kötü duygu ve düşüncelerden arındırarak, aşk denizinde yol almasına yardımcı olmaktadır. **Şeyh Safi Buyruğu**'nda aşkın, kalbi temizleyen bu fonksiyonuna işâret edilmektedir:

*Hak söze kanmayınca,
Hakk'a dayanmayınca,
Kalbinin pası gitmez,
Aşka boyanmayınca.⁷⁴*

Hakk'ın sözü olan Kur'an'ı sürekli okuyan âşık, Kur'an ahlâkı ile ahlâklanarak, yürüyen bir Kur'an haline gelir. Artık onun sözleri, Kur'an'dan başka bir şey değildir. Âyetle konuşur. Eşyâ ve hâdiselere Kur'an perspektifinden bakar. Yûnus Emre, âşığın geldiği bu mânevî dereceyi şu beyitte dile getirmektedir:

*Sayru olmuş iniler, Kur'an ününü dinler,
Kur'an kendisi olmuş, kendi Kur'an içinde.⁷⁵*

Yûnus 'a göre, aşk ve şevkle Allâh'ın "Hakk" ismini sürekli söyleyen kişinin sözleri de, zamanla Kur'an olacaktır. Hakk'a dayanmak, aşka boyanmanın ve yürüyen Kur'an olmanın şartıdır. Âşık konuştuğu zaman, asıl konuşan Allah'tır. Bu yüzden onun nefesi Hakk'tan gelmektedir. Yûnus'un aşağıdaki ifadesiyle onun nefesinde Hakk'ın kelâmı bulunmaktadır:

*Hakk deyincek nefesi Hakk'tan gele,
Söyleyicek sözleri Kur'an ola.⁷⁶*

73 Hayrettin İvgin, "Bektâşi Halk Şiirlerinde Süre ve Âyetler", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Sempozyumu*, Ankara 1999, 170.

74 *Şeyh Safi Buyruğu*, (çev: Mustafa Erbay), Ankara 1994, 74.

75 *Yûnus Emre Divânı*, 127.

76 *Yûnus Emre Divânı*, 95.

Yûnus Emre'nin bu yaklaşımı, şu şekilde açıklanabilir. Bektâşilik'te insanın manevî olgunlaşması üç safhada ele alınmıştır: "Bilmek, bulmak, olmak". Seyyid Ahmet Rifat Efendi bu olgunlaşma safhalarını, Kur'an öğrenmeye uyarlayarak, şöyle yorumlamıştır: "Bir kimse Kur'an ilmini öğrenirse, Kur'an öğrenmiş olur. Öğrendikten sonra, Allah'ın emir ve yasaklarını baştan sona yerine getirirse, Kur'an'ın hükümlerine uymuş ve onun ahlâkı ile ahlâklanmış olur. Kur'an, Hakk'ın sıfatıdır."⁷⁷ Kur'an ahlâkıyla ahlâklanan kişi, bir başka bakış açısıyla Allâh'ın ahlâkıyla ahlâklanmış olur. Bilmek ve bulmak derecelerini kat ederek, olmak derecesine yükselir.

Âşık Paşa-yı Velî, bu dereceleri biraz daha ayrıntılandırarak, Kur'an okumanın beş makâmı olduğunu ifade etmektedir: Birinci makam; Kur'an hâfızı olmak ve Kur'an'ın yedi kırâatini bilmektir. İkinci makam; Kur'an'ın mânâsını bilmektir. Üçüncü makam; sûre ve âyetlerin ayrı ayrı mânâ ve maksûdunu ve sebab-i nüzûlleri bilmektir. Âyetleri, inceden inceye şerh ve tefsir edebilmektir. Dördüncü makam; Kur'an'da okuduğu bilgilerin gereği ile amel etmektir. Beşinci makam ise; yapılan amel ve itâatlerin Allah tarafından kabul edilmesidir.⁷⁸

Görüldüğü üzere Alevî-Bektâşî büyükleri, Hazret-i Peygamber, Hazret-i Ali ve Hünkâr Hacı Bektâş Velî'den bugüne kadar İslâm'ın kutsal kitabı olan Kur'an'dan ayrı düşmemiş, kevser havuzunun başında kendileri hakkında Hazret-i Peygamber'e bilgi vereceği inancıyla ona sadâkatle bağlı kalmaya gayret etmişlerdir. Günümüzde de aynı bağlılık ve sadâkat devam etmektedir. Yaşayan Alevî-Bektâşî dedelerinden birisi olan Fethi Erdoğan yazmış olduğu *Yâsîn* isimli kitabında, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu belirterek⁷⁹, Fâtiha, Yâsîn ve İhlâs Surelerinin, Âyetü'l-Kürsî ve Âmene'r-Rasûlü olarak bilinen Bakara Suresi'nin son iki âyetinin metinleriyle birlikte anlamlarını vermektedir.⁸⁰

Yine günümüzde yaşayan Bektâşî babalarından birisi olan Hakkı Saygı da *Allah-İnsan ve Sırları* başlıklı kitabında Kur'an'ın Hazret-i Peygamber'e Allah tarafından vahyedilen bir kitap olduğunu belirterek, vahyedilen diğer üç kitaba da imân etmenin gereğine işaret etmektedir.⁸¹

77 Bkz. Seyyid Ahmet R. Efendi, *Mir'âtü'l- Mekâsîd fi Def'il- Mefâsîd (Yazma Eser)*, İstanbul H. 1293, vr. 116a.

78 Âşık Paşa-yı Velî, ss.150-151.

79 Bkz. Fethi Erdoğan, *Yâsîn*, İstanbul 2005, FSF Printing House, 6.

80 Bkz. Erdoğan, *Yâsîn*, ss.28-45.

81 Bkz. Hakkı Saygı, *Allah-İnsan ve Sırları*, İstanbul 2003, ss. 48-49.

Alevî kökenli araştırmacı-yazar Dursun Gümüšoğlu'na göre de; Alevî-Bektâşî geleneğinde Kur'an-ı Kerim'in diğer kutsal kitapları da içinde toplayan en son kitap ve İslâm'ın da, en son din olduğuna tam bir inanç bulunmaktadır. Âyetler Allah'ın kelâmıdır.⁸²

2. Alevî-Bektâşî Âdâb ve Erkânında Kur'an Tasavvuru

Geleneğe ait âdâb ve erkân kuralları, tarikatın teorik ve teolojik temel prensiplerinin uygulamaya nasıl yansıtılacağını belirlemektedir. Âdâb ve erkân, bir nevî tarikatın eğitim-öğretim ilke ve yöntemlerini içermektedir. Pîrlik/mürşidlikten, dervişlik ve sofuluğa kadar tarikat içerisindeki öğretici ve öğrenici pozisyonundaki bireylerin sahip olmaları gereken nitelikler, âdâb ve erkân başlığı altında söz konusu edilmiştir. Ayrıca geleneğe yön veren büyüklerin fikir ve görüşlerinin uygulamaya yansıtılması, yansımadağı da önemlidir. Eğer yansımışsa, birinci başlıkta ele aldığımız bilgilerin toplumsal izdüşümlerinin varlığından söz edilebilir. Aksi takdirde bu bilgilerin doğruluğu tartışılır hale gelebilir.

Alevî-Bektâşî geleneğinde, âdâb ve erkânın yazılı olduğu birinci derecedeki kaynaklar; *Buyruklar* ve *Erkânâmeler*'dir. *Buyruklar*; kırsal Bektâşilik olarak tanımlanan Aleviliğin, *Erkânâmeler* ise; şehir Aleviliği olarak tanımlanan Bektâşiliğin temel kaynakları durumundadır. Bu nedenle Alevî-Bektâşî âdâb ve erkânındaki Kur'an tasavvurunu tespit edebilmek amacıyla, bu iki tür kaynağa müracaat etmek gerekmektedir.

Buyruklar'da Kur'an-ı Kerim'in İslâm'ın kutsal kitabı olduğuna dair net ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelerden bazıları şöyledir: "Allâh insanlara Kendisi'ne doğru giden yolu göstermek için dört kutsal kitap indirmiştir. Bunlar Tevrat, Zebûr, İncil ve Kur'an'dır. Bunlar dört ırmağa çıkarlar. Birincisi su, ikincisi süt, üçüncüsü bal, dördüncüsü kevserdir."⁸³ "Allah ne kadar sırrı ve gizemi varsa, bu dört kitapta bildirmiştir. Dört kitap içindeki sırları ise Fâtiha Suresi'nde toplamıştır. Fâtiha Suresi'ndeki sırları *Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm*'in içine koymuştur. *Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm*'deki her sır Yâsîn Suresi'nde, Yâsîn'deki her sır da, B harfinin altındaki noktada gizlidir."⁸⁴ *Buyruk* kitabındaki bu ifadeler, Alevî-Bektâşî büyüklerinin görüşleri ile paralellik göstermektedir.

82 Bkz. Dursun Gümüšoğlu, "Bektâşîliğe Göre İnsan ve Mürşid Anlayışı", Uluslararası Bektâşilik ve Alevilik Sempozyumu I: The 1st International Symposium on Bektashism and Alevism, Isparta 2005, 111.

83 *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), İstanbul 1982, 118.

84 *Buyruk*, ss.137-138.

Gelenekte *Buyruk* kitabı olarak kabul edilen *Menâkıb-ı İmâm Cafer es-Sâ-dık*'ta Nâs ve Fil Sureleri'nin ayrıntılı bir şekilde tefsiri yapılmıştır.⁸⁵ Doğan Kaplan, *Buyruk* metinleri üzerine yaptığı incelemede; âyet ve hadislerin bolca kullanıldığını, neredeyse tüm *Buyruk* metinlerinde İslâm'ın yazılı kültüründe bir gelenek olan, Besmele, Hamdele (Allâh'a hamd ve şükürde bulunmak) ve Salvele (Hazret-i Muhammed'e ve Ehl-i Beyt'ine duâda bulunmak)den sonra konuya girildiğini belirtmektedir.⁸⁶

Âdâb ve erkân denildiğinde ilk akla gelen; pîr/mürşidlerin durumları ve nitelikleridir. Pîr/mürşid; "Âdemoğlunu kibirden kurtararak, Nûr-u İlâhiyye'nin varlığını bildiren insan" olarak kabul edilmiştir.⁸⁷ Bu noktada şu soruya cevap bulunması gerekmektedir. "*Buyruk* kitaplarında pîr/mürşid, Kur'an'la ne kadar ilişkilendirilmektedir?" "İlmi ve irfânıyla etkili olan mürşid, davranışları ile de saygındır. Kur'an'ın buyurdıklarını yerine getirir..."⁸⁸ *Buyruk* kitabında; "âyetsiz, kitapsız söz söyleyip nasihat eden pîrin söylediklerinin saygın olmadığı; pîrin söylediği sözlerin kesinlikle Kur'an'a uyması gerektiği"⁸⁹, hükmü getirilmektedir. Bazı *Buyruk* nüshalarında ise pîr ve mürşidlerin sahip olmaları gereken Kur'an bilgisi konusundaki ifadeler daha da serttir. Görevleri dervişleri Allâh'a ulaştırmak olan pîrler, "Tanrı'nın gönderdiği kitabı bilmeyen Tanrı'yı nasıl bilebilir?"⁹⁰ cümlesiyle uyarılmaktadırlar. "İnsanlar doğuştan bilgi sahibi olsalardı, Allah Peygamberlere kitap göndermezdi; kitapsız pîr şeytandır"⁹¹ ifadeleri de, pîrlerin Kur'an bilgilerinin gereğine işaret etmektedir.

Tâlib ve dervişleri, doğru bir şekilde Hakk'a kılavuzlayabilmek için Kur'an'ın bilinmesi ve yol gösterme faaliyetinin Kur'an'a kesin olarak uyması gerektiği ifade edilmektedir. *Buyruk*'ta pîrlerin; "Kur'an bizim dedemize inmiş, bakalım ne buyurmuş, biz bu dünyaya niye geldik, yarın Allah katına ne yüzle çıkarız, bu tâliblerin hakkını bizden sorarlarsa ne karşılık veririz"⁹² diye düşünmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Kur'an'ı bilmeden dervişleri irşâd etmeye çalışan pîrler, şöyle eleştirilmektedir: "Kimi pîrler; aktan okurum, karayı bilmem diye okuryazarlığı küçümserler. Böyle söyleyen pîr, Kur'an'ı

85 Bkz. Doğan Kaplan, "Aleviliğin Yazılı Kaynaklarından Buyruklar ve Muhtevaları Üzerine", *I. Uluslararası Bektâşîlik ve Alevîlik Sempozyumu I: The 1st International Symposium on Bektâshism and Alevism*, Isparta 2005, 236.

86 Bkz. Kaplan, "Aleviliğin Yazılı..") 283.

87 Şevki Koca, *Melâmî-Bektâşî Metaforunda İrşâd Paradigması Mürg-i Dil*, İstanbul 1999, 43.

88 *Buyruk*, (nşr: Sefer AYTEKİN), Ankara ts., 19.

89 *Buyruk*, 19.

90 *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), 24.

91 Bkz. *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), 24.

92 *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), 25.

inkâr etmiş demektir. Aktan okumak âşıklara özgüdür. Oysa âşıkların da Kur'an'ı övmesi ve buyruklarını yerine getirmesi gerekir. Bir âşığın sözü, Kur'an'a uyduğu sürece o gerçek âşıktır. Sözleri Kur'an'a uymayan âşığın sözüne itibar edilmez. Âşığın serveti altın ise, Kur'an mihenk taşıdır.”⁹³

Mahşer gününde pîre; “Hazret-i Muhammed'e inen Kur'an'da buyrulanlara göre hükmedip hükmetmediği, Hakk'ı hak edip etmediği sorulacaktır. Eğer Kur'an'a göre hükmedip, Hakk'ı hak ettiyse ona; “gel sevabını al, sen sevabını daha önce dünyada vermişsin” denilerek, Cennet'e gönderilecektir.”⁹⁴

Buyruk'larda pîrlerin yol ve erkânla ilgili olarak karşılaştıkları problemleri nasıl çözebilecekleri anlatılırken de yine Kur'an referans gösterilmektedir. Yol büyüklerinin çözüm getirdikleri problemlerin dışında yeni bir problemle karşılaşıldığında, Kur'an ve hadise göre çözüm bulunması tavsiye edilmektedir.⁹⁵ Pîrin kendi aklına estiği gibi âyete dayanmadan, kendi uydurduğu söze göre problemleri çözmeye çalışması ve tâlibe; “hadi senin günâhlarından geçtim, seni bağışladım” demesi halinde, kesinlikle kâfir olacağı belirtilmektedir. *Buyruğa* göre; Allah o pîri sorguya çekerek, ona şöyle söyleyecektir: “Ey âsî! Sen dünyada Tanrı mıydın? Ben seni Muhammed-Ali'nin soyundan boşuna mı getirdim. Oysa sen inanmadan, kendi çıkarın için kendi bildiğin gibi yol sürdün. Büyük günâh işleyen tâlibe; dünya malı için 'iyisin' dedin. Kur'an'ı, hadisi bir yana bıraktın. 'Ben babadan böyle gördüm' dedin. Oysa baba yaptıklarının hesabını kendisi verir. Şimdi başını kurtar.”⁹⁶

Buyruk kitabında tâlibler de uyarılarak, problemleri Kur'an ve hadise göre çözmeyen pîre itibar etmemeleri istenmektedir. Pîrlerle birlikte tâliblerin de Kur'an'a uygun hareket etme mevzuunda uyarılmaları, konunun ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir. İfadeler aynen şöyledir: “Tâlib, pîrin durumunun kitaba (Kur'an'a) uygun, ama söylediklerinin kitapsız olduğunu görürse, bir kâmil mürşid bulup, o pîri kitaba uymaya çağırmalıdır. Pîr, kâmil mürşidin sözüne uymayıp âyetsiz, hadissiz hüküm yürütmeyi sürdürürse, artık tâlib o pîrin dârına durmamalıdır. Gidip, Ali soyundan başka bir pîr bulup, onun eteğini tutmalıdır. Kitaba uymayan pîr şeytandır. Böyle bir pîrin dârında duran tâlib de şeytandır. Ermeni, Yahudi, Rûm uluları bile kitaplarına bağlıdır. Dinleri bâtil, kitapları geçersiz olmasına karşın onlar, kitapları-

93 Bkz. *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), 24; *Buyruk*'lardaki Kur'an anlayışıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İlyas Üzüm, “Temel Alevi Kaynağı *Buyruk*'ta Kur'an Anlayışı”, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, İstanbul 2002, ss.44-61.

94 *Buyruk*, haz: Fuat Bozkurt, 91.

95 Bkz. *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), ss.145-146.

96 *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), ss.91-92.

nın buyurduğuna göre davranırlar.”⁹⁷ Burada İslâm dışındaki dinlerin mensuplarının misâl verilmesi dikkat çekicidir. Tâliblere her dinin kutsal bir kitabının olduğu ve her din mensûbunun da, o dinin kutsal kitabına göre hayâtını şekillendirdiği gerçeği hatırlatılmaktadır. Aynı şekilde mü'minlerin de Kur'an'ın buyruklarına kesinlikle uymaları istenen *Buyruk* kitabında; “Kur'an okuyup da, buyurduklarını tutmayanların başlarının Cehennem'deki değirmende öğüneceği” haber verilmektedir.⁹⁸

Yukarıdaki anlayış, tâlibin pîre/mürşide biat (söz) verdiği ikrâr erkânına da yansımıştır. İkrâr gülbângleri bir nevî, tâlibi de, mürşidi de bağlayan Kur'an ve İslâm'a bağlılık yeminidir. En çok bilinen biat (ikrâr) gülbângi şu şekildedir: “Allah u Teâlâ'nın kuluyum. Allah'ın temiz şekilde yarattığı Hazret-i Âdem soyundanım. Allah'ın dostu, Hazret-i İbrâhim'in milletindenim. Dinimiz, İslâm Dini'dir. Kitabımız, Kur'an'dır. Kiblemiz, Kâ'be'dir. Hazret-i Muhammed ümmetindenim. Yiğitler yiğidi, Ali Murtazâ'nın başlısıyım. *Allâhu ekber, lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber Allâhu ekber ve lillâhi'l-hamd.*”⁹⁹ İkrâr âyini bir nevî sözlü “ahitnâme”dir. Verilen ahde orada bulunan bütün tâlibler şahid olmaktadır. *Buyruk*'larda tâlib ahdin gereğini yerine getirmediğinde, ona verilecek cezâlar, “tarîk vurmak”tan “düşkünlüğe” kadar tek tek tarif edilmiştir.¹⁰⁰

Pîr/mürşid konumundaki dede ve babalara verilen *İcâzetnâmeler* incelendiğinde *Buyruk* kitaplarında işlenen Kur'an merkezli anlayışın bu belgelere de aynen yansıtıldığı görülmektedir. Pîrin/mürşidin irşâd görevini yerine getirebilmesi için yeterli belgesi/diploma niteliği taşıyan ve Hacıbektâş Dergâhı tarafından verilen bütün *İcâzetnâmeler*, Kur'an âyetleri ile başlamaktadır. Bu uygulama, Kur'an'ın yolun/süreğın en başta gelen referansı olduğunu vurgulamak ve levhalaştırmak amacıyla yapılmış olmalıdır. *Zâlike takdirü'l-azizi'l-alim*¹⁰¹, *Nasrun mine'llâhi ve fethun karib*¹⁰², *Rabbenâ tekabbe'l-minnâ inneke ente's-semîu'l-alim*¹⁰³ âyetleri, *İcâzetnâme*'lerin baş kısmına yazılanlardan sadece bir kaçıdır. Ayrıca *İcâzetnâme*'lerin içerisinde sık sık âyet ve

97 *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), 93.

98 *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), 146.

99 Seyyid Ahmet R. Efendi, ss.262-263.

100 Bkz. *Buyruk*, haz: Fuat Bozkurt, s. 85.

101 *Zâlike takdirü'l-azizi'l-alim* ifadesi, En'âm, 6/96, Yâ Sin, 36/38 ve Fussilet, 41/12. âyetlerinde geçmektedir. Anlamı şöyledir: “Bu güçlü ve bilgin olan Allah'ın kânunudur.”

102 Âyetin anlamı: “Allah katından bir yardım ve yakın bir zafer vardır.” Saf, 61/13.

103 Âyetin anlamı: “Rabb'imizi! Yapduğımızı kabul buyur. Sen hem işitir, hem bilirsin.” Bakara, 2/127. Âyetlerin yer aldığı icâzetnâmeler için bkz. Eğri, a.g.m., 133; Sarı Saltuk Ocağı'na Ait *İcâzetnâmeler (Yazma Belgeler)*, Turan Saltuk (Dede) Özel Kütüphanesi; Yalçın-Yılmaz, “Şah İbrâhim Ocağı Üzerine Yeni Bilgiler”, *Hacı Bektâş Velî Dergisi*, Sayı XXX, ss.25-60.

hadislere atıflar yapılmaktadır. Ortalama olarak bir *İcâzetnâme*'de 8-10 âyet ile 5-6 hadisin geçtiği söylenebilir.¹⁰⁴

Buyruk kitaplarında ideal pîr/mürşid profili ile birlikte dervişler de “sofu” başlığı altında resmedilmiştir. Sofu, mutasavvıf/sûfi kelimesinin gelenekteki karşılığıdır ve çizilen resme göre; onlar yaşantılarında Kur'an'ı yansıtan ayna gibidirler. *Buyruk*'ta geçen ifadeler aynen şöyledir: “Sofu sular içinde bengi-sudur. Zemzemi andırır. Yiyecekler içinde bal ve helvadır. Yemişler içinde elma ve inciri okşar. Çiçekler içinde güle benzer. Ulümü (bilgisi) Kelâm-ı Kadîm'dir. Yüzü kutsal Kur'an-ı Kerîm'in yüzüdür. Yedi yazısı yedi Fâtihâ'dır. Sözleri bin bir addır. Zülûfleri on ikidir. Damarı üç yüz altmış altıdır. İki sofunun birbirinin yüzüne bakması Kur'an okumaktır.”¹⁰⁵ Sofunun manevî olarak nasıl mesafe kat edebileceği de *Buyruk*larda işlenen konular arasındadır: “Mutluluk bulmak isteyen sofunun öncelikle özünü toprak etmesi gerekir. Peki özünü toprak etmek nasıl olur? Özünü toprak etmek; 1. Yumuşak sözlü olmakla, 2. Özverili olmakla, 3. Geçmişini görüp, düşünüp soysuzluk etmemekle, 4. Allâh'ın buyruğu gereğince ibadet etmekle, 5. İnsanların gönlünü kırmamakla, 6. Allâh kelâmını (Kur'an'ı) dilinden, buyurduklarını gönlünden düşürmemekle, 7. Toplumda uysal insan olmakla.”¹⁰⁶

Kaygusuz Abdal, *Vücutnâme* adlı eserinde insanı tarif ederken onun göğsünde Kur'an ve hikmetin bulunduğunu söylemektedir.¹⁰⁷ Dervişlere âdâb ve erkânın öğretildiği 16 soru-cevaptan birisi şöyledir: Soru: Göğsümde (ne var?) Cevap: Kur'an u hikmet!¹⁰⁸ Aynı şekilde soru-cevap yönteminin uygulandığı *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda ise Bektâşî dervişi ile Hazret-i Ali arasında şöyle bir konuşma geçmektedir: Derviş: İmânın dışı nedir? Hazret-i Ali: Kur'an'dır. Derviş: Kur'an'ın başı nedir? Hazret-i Ali: Bismillâh'dır.¹⁰⁹ *Buyruk* kitabında “imân nedir?” sorusuna şöyle cevap verilmektedir: “İmânın aslı Tanrı korkusudur. İmân bir ağaca benzer. Dibi inananların gönlüdür. Gönlü Kur'an'dır. Derisi hayâdır. Teni şükürdür. Budağı takvâdır...”¹¹⁰

Âdâb ve erkânın anlatıldığı kitaplarda günlük dinî-tasavvufi-ahlâkî- hayatın sağlıklı bir şekilde yürütülmesine ilişkin bilgiler de verilmektedir. *Kitâb-ı*

104 Bkz. Eğri, “Alevî-Bektâşî Kaynaklarının Neşri Problemi”, *I. Dinî Yayınlar Kongresi*, Ankara 2003, ss.133-136.

105 *Buyruk*, haz: Fuat Bozkurt, 32.

106 *Buyruk*, haz: Fuat Bozkurt, 36.

107 Kaygusuz Abdal, *Vücutnâme*, (haz. Abdurrahman Güzel), Ankara 1983, ss.141, 142.

108 Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevî-Bektâşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, (haz. İsmail Görkem), Ankara 2000, 218.

109 Bkz. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, vr. 69b-70a.

110 *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), 144.

Cabbâr Kulu'nda şeytanın çarşıda, pazarda, alış-veriş yaparken insana nasıl tuzak kurup, onu kandırabileceğine dair örnekler bulunmaktadır. Eserde Hazret-i Peygamber'in dilinden, şeytanın aldatmalarına karşı bizzat Kur'an sûrelerini okumak tavsiye etmektedir.¹¹¹ *Buyruk* kitabında ise bir kimsenin *Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm* demesi halinde, lanetli şeytanın ateş karşısında mumun erimesi gibi eriyeyeceği belirtilmektedir.¹¹² Sıkıntılı günlerde ve bir yolculuğa çıkarken "İnnâ Enzelnâ" (Kadr) Suresi'nin okunması tavsiye edilmektedir. Kur'an okumanın, kişiye kötülük yapmak isteyen kişinin işini bozacağı anlatılmaktadır.¹¹³

Alevîlik-Bektâşîlik'te diğer bütün tasavvufî ekollerde olduğu gibi dünya saâdeti kadar, âhiret saâdeti de söz konusu edilmiş, derviş ve tâliblere bu konuda gerekli tavsiyelerde bulunulmuştur. Tâliblere "gürûh-u nâcî, ehl-i nâcî" (âhirette azabdan kurtulacak grup) olabilmek, hedef gösterilmiştir. Bektâşî büyükleri yazdıkları *Erkânâme*'lerde, söyledikleri *nefes* ve *deyiş*lerde "gürûh-u nâcî" olmanın esaslarını belirlemişlerdir. İman, ibâdet veya ahlâkla ilgili herhangi bir ilke veya davranışı, gürûh-u nâcî olmanın şartı haline getirmişlerdir. Böylece, "o davranışın benimsenmesini kolaylaştırma" amacını gözetmiş olabilirler. Kur'an'ı okumak ve ona uygun hareket etmek, Bektâşî büyüklerinin saydıkları olumlu davranışlar arasındadır. Kalender Çelebi, aşağıdaki beytinde kitâbullah (Kur'an) okumayı, gürûh-u nâcî olmak için bir şart haline getirmiştir:

*Ger dilerse ehl-i nâcî olmaya,
Geç bu kesretten kitâbullâh oku.*¹¹⁴

Yûnus Emre de, Kur'an okuyanların âhirette sırat köprüsünden kolaylıkla geçerek, Cehennem'e düşmekten kurtulacaklarını belirtmiştir:

*Kur'an oku sen ey gâfil,
Tâ bilesin burhan delil,
Haşır günü sen şöyle bil,
Sırat sana âsân ola.*¹¹⁵

Buyruk'ta verilen bilgiye göre; Allah, yürekte *Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm* diyen kişinin günâhını bağışlar. Bir kimse inançla *Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm* dese, Allah baş yazıcısına o kimse için dört bin hayır yazdırır. Cennet'e girmesi için dört bin iyilik yapmış sayar. Allah o kimsenin dört bin

111 Bkz. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, vr. 42a.

112 Bkz. *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), 137.

113 Bkz. *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), 146.

114 Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, II, 41.

115 *Yûnus Emre Divânı*, 96.

günâhını bağışlar. Hazret-i Peygamber'den şöyle bir hadis nakledilmektedir: "Bir kimse çocuğunu okumaya verse, o çocuk bir defa *Bismillâhi'r-Rahmânî'r-Rahîm* dese, Allah o çocuğa Cehennem ateşinden uzaklaşması için berat yazar."¹¹⁶

Alevî-Bektâşî büyüklerinin söz ve eserlerinde Kur'an'a bu kadar vurgu yapılıncı, Bektâşî tarikatının en önemli erkânı olan cemlerde Kur'an âyetlerinin okunmaması düşünülemez. Cem'lerde pek çok âyet okunmaktadır. Cemlerde gönüllerdeki Hak sevgisi "Allah, Allah" sesleriyle dışa vurulurken, Hakk'ın kelâmı olan Kur'an-ı Kerim'de büyük bir vecd içerisinde okunmaktadır. Pek çok âyet, cem erkânında uygulanan on iki hizmetin teolojik temelini oluşturmaktadır. Bu yüzden bir erkândan başka bir erkâna geçilirken, mutlaka bir âyet okunur. Meselâ; çerağ uyandırılırken, "*Allâhu nûrû's-semâvâtî ve'l-ardi meselühû nûrihi kemişkâtin fi hâ misbâh...*"¹¹⁷ âyeti okunur. Görgü safhasında *seccâdeci* meydana gelerek, dâra durur ve şu tercümânı okur: "*Bismillâh, bismi Şâh! Ve kâle'r-kebû fi hâ bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ. İinne Rabbî le gafûru'r-rahîm*"¹¹⁸ Rehber, görgü darında bulunan dört kişinin sağına geçip, meydana niyaz ettikten sonra şu âyeti okur: "*Kâlâ Rabbenâ zalemnâ enfûsenâ ve in lem tağfir lenâ ve terhamnâ le nekûnenne mine'l-hâsîrin.*" Görgü sırasında ayrıca Tevbe Suresi 119. âyet de okunur.¹¹⁹ İkrâr sırasında tâlib, "*İnne'llezîne yübâyiüneke innemâ yübâyiüne'llah. Yedu'llâhi fevka eydihim. Femen nekese feinnemâ yenkisü alâ nefsih ve men avfâ...*"¹²⁰ Sır suyu hizmetinin icrâsı sırasında *sırsucu* sırsuyu tercümânını okur: "*Bismillâh, bismi Şâh! Ve cealnâ mine'l-mâi külle şey'in hayy.*"¹²¹ Kurban kesimi sırasında ise, Saffât Suresi 103-107. âyetler¹²² okunur. Âdâb ve erkân kitapları incelendiğinde pek çok uygulamanın, Kur'an âyetleriyle temellendirildiği ve ilgili âyetlerin uygulama sırasında okunduğu görülmektedir.

116 Bkz. *Buyruk*, (haz: Fuat Bozkurt), 137.

117 "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer..." Nûr, 24/35.

118 "Nuh dedi: Binin içine, onun akıp gitmesi de, demir atması da Allah'ın adiyadır..." Hûd, 11/41.

119 "Her ikisi, Rabb'imiz! Kendimize yazık ettik; bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen biz kaybedenlerden oluruz dediler." A'râf, 7/23; Cem'in görgü safhası ile ilgili olarak bkz. Mehmet Yaman, *Alevilik, İnanç, Edeb, Erkân*, İstanbul 2001, ss.194-198; Seyit Derviş Tur, *Erkânâme Alevîliğin İslâm'da Yeri ve Alevî Erkânları*, İstanbul 2002, ss. 355-446.

120 "Ey Muhammed! Şüphesiz sana baş eğerek ellerini verenler, Allah'a baş eğip el vermiş sayılırlar. Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir..." Fetih, 48/10.

121 "İnkâr edenler, gökler ve yer yapışırken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?" Enbiyâ, 21/30.

122 "Böylece ikisi de Allâh'a teslimiyet gösterip, babası oğlunu alını üzerine yatırınca, Biz: Ey İbrahim! Rüyayı gerçek yaptın. İşte Biz, iyi davrananları böylece mükâfatlandırırız diye seslendik. Doğrusu bu apaçık bir deneme idi. Ona fîdye olarak büyük bir kurbanlık verdik." Saffât, 37/103-107.

Alevî-Bektâşî erkânında bir kişi Hakk'a yürüdüğü, yani vefat ettiği zaman, onun dârî çekilir. Dâr çekmek; o kişinin günâhlarının affedilmesi, Hakk'ın Dî-dâr'ına, Cemâl'ine kavuşması için Allah'a duâ ve münâcât etmek anlamına gelmektedir. Amasya Gümüşhacıköy'de el yazması halinde bulunan bir dâr kitabı, Alevî-Bektâşî geleneğinde Kur'an'ın yeri konusunda bilgi vermektedir. *Besmele* ile başlayan eserde Hakk'a yürüyen kişi için şöyle duâ edilmektedir: "İlâhî yâ Rabbe'l-âlemîn veyâ erhame'r-râhimîn. Hâcet kapularını aç...Yâ Rab-bî iki cihan serveri Muhammed Mustafâ salla'llâhu aleyhi ve sellem ve Şâh-ı Merdân Aliyyü'l-Murtazâ hürmeti için işimizi Sen âsân eyle!"¹²³ Daha sonra Kur'an-ı Kerim'deki *Ellezi halaka's-semâvâti ve'l-ardi ve mâ beynehümâ fi sit-teti eyyâmin sümme istevâ ale'l-arşi'r-rahmâni...*¹²⁴ âyeti zikredilerek, "bu okunan Kur'an-ı Azîm'in ve Furkân-ı Kerim'in ve Kelâm-ı Kadîm'in izzeti ve şevketi ve kerâmeti ve bereketi ve fazîleti hürmeti için"¹²⁵ denmektedir ki, bu ifadeler Kur'an'a olan inanç ve bağlılığı dile getirmektedir. Duânın geri kalan kısımlarında Kur'an'da isimleri geçen Peygamberler, Ehl-i Beyt ve on iki imâmlar, Bektâşî büyükleri husûsiyetleri ile birlikte anılarak, onların yüzü suyu hürmeti için ölen kişi namına Allah'tan af ve mağfîret dilenmektedir.¹²⁶

Alevî-Bektâşî geleneğinde Kur'an, uygulamalardan kılık-kıyâfetlere kadar İslâm'ın kutsal kitabı olarak her yere sinmiş, geleneği adeta kendi boyasıyla boyamıştır. Dervişlerin giydikleri tâcın kubbesinde *küllü şey'in hâlikün illâ vechehü, lehü'l-hükmü ve ileyhi türceün*¹²⁷ Ortasında *Yâsîn ve'l-Kur'ani'l-Hakîm*¹²⁸ başka bir rivâyette *Allâhü lâ ilâhe illâ Hüve'l-Hayyü'l-Kayyûm*¹²⁹ İçerisinde *lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlu'llah Aliyyün veliyyu'llah*¹³⁰ yazılmıştır. Taşrasında, *fe eynemâ tüvellü fesemme vechü'llah*¹³¹ Ekinde, *senurîhim âyâtina fi'l-âfâki ve fi enfüsihim*¹³² Ardında, ve *alleme'l-Âdeme'l-esmâe küllehâ sümme aradahüm ale'l-melâiketi*¹³³ yazılıdır.¹³⁴ Her bir âyet dervişle-

123 *Kitâb-ı Dâr (Yazma Eser)*, Hasan Topal (Baba) Özel Kütüphanesi, ts., vr. 1b.

124 Âyetin anlamı: "Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra da arşa hükmeden Rahmân'dır." Furkân, 25/59.

125 *Kitâb-ı Dâr*, vr. 3a-3b.

126 Bkz. *Kitâb-ı Dâr*, vr. 4a-21a.

127 "O'nun vechi -zâtı- hariç herşey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve hepiniz O'nun hüzuruna götürüleceksiniz." Kasas, 28/88.

128 "Yâ sîn. Hikmetli Kur'an'a and olsun." Yâsîn, 36/1,2.

129 "Allah, o ilâhtır ki, Kendisinden başka ilâh yoktur. O, Hay'dır. Kayyûm'dur." Bakara, 2/255.

130 Kelime-i tevhid olarak isimlendirilen bu cümlenin anlamı: "Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun elçisidir."

131 "Hangi tarafa dönerseniz, orada Allâh'a itaat ve ibâdet ciheti vardır." Bakara, 2/215.

132 "Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz." Fussilet, 41/53.

133 "ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Mûteakiben önce onları Melekere göstererek..." Bakara, 2/31.

134 *Âdâb u Erkân-ı Bektâşîyye (Yazma Eser)*, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, No: 7/2., İstanbul, vr. 2a-2b.

rin akıllarından çıkarmamaları istenen mesajlarla doludur. Hakk'ın buyrukları, Hakk'a giden yolda dervişin yolunu aydınlatan kandillerdir.

Sonuç

Alevî-Bektâşî geleneği, diğer tasavvufî ekoller gibi Kur'an-ı Kerim'i dini duygu ve düşünce dünyasının merkezine yerleştirmiştir. Hazret-i Ali'den Hacı Bektâş Veli'ye kadar Alevî geleneğinin şekillenmesinde etkili olan târihî şahsiyetler, Kur'an'ı Hazret-i Muhammed'in bir emaneti olarak görmüş, kendilerini onun prensiplerini yaşamak ve yaşatmakla sorumlu hissetmişlerdir. Başta Hazret-i Ali olmak üzere Kur'an'ın öğretilmesini ve öğrenilmesini tavsiye eden geleneğin öncüleri, etraflarında oluşan halkaları Kur'an öğrenen ışıklı kandillere dönüştürmüşlerdir. Gayr-i müslimleri İslâm'a davet eden Rûm'un gözcüsü Hünkâr Hacı Bektâş Veli davetine icabetle nasiplendirildiğinde, ilk icraat olarak yeni Müslümanlara Kur'an'ı öğretmiştir. Tâlib-i Hak olan dervişlere Allâh'a ulaşmanın yollarının öğretildiği gelenekte Kur'an, Allâh'ın onu sevenlere gönderdiği bir mektup olarak algılanmış, mektubun içeriğinin anlaşılmasına özel bir önem verilmiştir. Hakk'ın didârına ulaşmak için Hakk'ın kelâmını çokça okumak gerekmektedir. Dervişlerin aradığı İlâhî sevginin sırrı Kur'an'da bulunmaktadır. Sevgi kahramanı dervişler, Allâh'a ulaşmak için nefislerini zelil ederken, aşklarına da Kur'an'ı delil etmişlerdir. Etraflarına yaydıkları pozitif enerjinin, yetmiş iki milleti kuşatan sevgi ve hoşgörünün kaynağında; Kur'an'ın evrensel mesajı vardır. Hak olan sözlerini Hakk'ın sözünden süzerek söylemiş, nefes ve deyişlerinde Kur'an'ı bilgi ve duygu merkezi haline getirmişlerdir. Âşık Yûnus, Kur'an'ı okumayı gürûh-u nâcî olmanın şartı sayarak, Kur'an okuyanların sırat köprüsünden kolayca geçebileceklerini ifade etmiştir. Alevî-Bektâşî büyükleri kendi hayatlarında her vesileyle Kur'an'ı okumuşlar, eserlerinde de çeşitli süre ve âyetlerin tefsirlerine yer vermişlerdir. Geleneğe ait âdâb ve erkân kitaplarında pîr, tâlib, derviş veya sofî olabilmek için Kur'an bilgisi şart koşulmuş, âyet ve hadîs bilmeyen pîrler şeytan olmakla suçlanmıştır. Mürşidlere verilen icâzetnâmelerin en başında Kur'an âyetleri yazılıdır. Derviş ve pîrlerin tâclarını Kur'an-ı Kerim âyetleri süslemiştir. Allah aşkının dile getirildiği cem erkânlarından Hakk'a yürüyen canların Allâh'ın af ve mağfiretine kavuşması için okunan dâr duâlarına kadar, erkânın her bir parçasında Hakk'ın ve Kur'an'ın mühürü bulunmaktadır. Sonuç olarak Alevî-Bektâşî geleneği ile Kur'an birbiri ile bütünleşmiş, Hakk'ın sedâsı, geleneğe İlâhî bir soluk ve nefes vermiştir. Her fırsatta "Allah, Allah" diyen canlar, Allah kelâmını dillerinden ve gönüllerinden düşürmemişlerdir.